

УДК 37.014.2(4):94(477)"1864/1917":745/749

ВАХОВСЬКИЙ Леонід Цезаревич,
доктор педагогічних наук, професор,
директор інституту історії, міжнародних
відносин і соціально-політичних наук
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
e-mail: vakhovsky@list.ru

РОЗВИТОК ХУДОЖНІХ ПРОМИСЛІВ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОГО ТА СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПІДНЕСЕННЯ РЕГІОНУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

***Анотація.** Стаття присвячена впливу економіки та соціально-культурних умов на розвиток художніх промислів на Катеринославщині у другій половині ХІХ – початок ХХ ст. Завдяки художній освіті з декоративно-прикладним ухилом, яка стала обов'язковою і невід'ємною складовою освітнього процесу навчальних закладів різних типів і різного підпорядкування відбувся їх бурхливий розвиток, заснований на глибокому історичному корінні.*

***Ключові слова:** художні промисли, благодійність і меценатство, виставки та з'їзди, економічний та соціокультурний розвиток, художня освіта.*

Постановка проблеми. Починаючи з другої половини ХІХ ст. на Катеринославщині, яка знаходилася в складі Російської імперії, активізувалися економічні та соціокультурні процеси, що призвели до суттєвих змін як у структурі промисловості регіону, так і в його освітній сфері. При цьому в розвитку економічних і соціокультурних процесів значний внесок належить земствам, діяльність яких мала широкий вплив не тільки на становлення української національної системи освіти в цілому, а й на розвиток художніх народних промислів (декоративно-прикладного мистецтва) зокрема.

Економічний підйом регіону, спричинений відкриттям покладів залізних і марганцевих руд, близькість кам'яновугільного Донбасу, розвиток гірничо-металургійної промисловості, зручність транспортних зв'язків – сприяли притоку сюди населення. Паралельно із цим набирали обертів традиційні для України галузі промисловості з переробки сільськогосподарської продукції – цукроварна, винокурна, борошномельна. Посилився процес зростання міст завдяки чому Катеринослав почав наближатися за кількістю населення до таких великих міст, як Одеса, Київ, Харків. Окреслені соціально-економічні процеси стимулювали потребу в розбудові мережі закладів освіти, зорієнтованих на широкі верстви сільського й міського населення, і перетворили Катеринославщину на одну з найважливіших губерній Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ століть.

Вочевидь, соціокультурний розвиток Катеринославщини у зазначений період є невід'ємним компонентом загальних соціально-економічних і політичних процесів, що відбувалися у цей час в Україні. Головним у цих процесах був розвиток освіти і створення культурних закладів у сільській місцевості, спрямованих на підвищення грамотності населення, залучення його до інтелектуальної діяльності й усвідомлення цінності знань. Реалізація таких завдань змінювала стиль життя і впливала на ментальність селянського населення, сприяючи подоланню розбіжності в рівні культури вищих і нижчих соціальних верств населення [1].

Активний розвиток промисловості вимагав усе більшого припливу кваліфікованих кадрів і диктував нові завдання у професійній підготовці фахівців різних ланок. Услід за цією вимогою тогочасності на перший план вийшло вирішення проблеми залучення до освіти широких верств населення та підвищення культурно-освітнього рівня трудящих.

Один зі шляхів розв'язання позначеної проблеми земські служителі, громадські діячі й організатори промислового виробництва (власники фабрик, заводів та інших підприємств) вбачали у розвитку художніх промислів і, зокрема, декоративно-прикладного мистецтва, оскільки для цього існували культурно-економічні передумови, засновані на багатих народних традиціях. Історія культурно-просвітницької діяльності громадських організацій і приватних осіб у дореволюційній Росії є одним з найбагатших пластів вітчизняної історії. Вона рясніє прекрасними прикладами справжнього служіння справі освіти народу кращих представників вітчизняної інтелігенції, які йшли в народ, аби вчити і лікувати його, захищати його інтереси в судах і перед чиновництвом, організувати його здорове й розумне дозвілля, відвертати від згубної звички до пияцтва і хуліганства.

Прогресивна інтелігенція прагнула дати народу все ті права щодо доступу до освіти і культури, якими користувалася сама. Так виникли майже у всіх губернських містах, а іноді навіть і в повітових містечках установи, що отримали епітет «народних». До них відносяться недільні школи, народні читання, публічні бібліотеки-читальні, народні доми, народні університети, народні театри в двох формах: професійні театри для народу з низькою вхідний платою і доступним репертуаром і самодіяльні театри тощо [1]. Діяльність музеїв через екскурсії, лекції також додавала свого внеску до культурного просвітництва народу.

За визнанням багатьох дослідників, головним стимулом для подвижників освіти були християнські закони, що заохочують безкорисливе служіння народу і залучення його до цінностей культури.

Благодійність і меценатство. Благодійна діяльність серед купців і промисловців у другій половині XIX – на початку XIX століть на Катеринославщині набула форми престижного соціального поведінки. Активна участь підприємців, членів громадських організацій, почесних піклувальників та доглядачів навчальних закладів, етнічних громад, купців у розвитку освітньої та духовно-культурної сфер життя суспільства, міської інфраструктури усіяко заохочувалася владою. Це підвищувало соціальний статус і престиж благодійників, їм надавалися звання, чини, державні нагороди, що стимулювало їх подальшу громадську активність, роблячи можливою побудову моделі благодійної підтримки в сфері освіти.

У книзі «Російський торгово-промисловий світ» можна прочитати, що «в кожному місті до цих пір збереглися добротні будинки, побудовані на кошти місцевого купця або фабриканта під школу, училище, лікарню, богадільню або притулок. А про православні церкви, кірхи, костели, синагоги, мечеті і говорити не доводиться» [2, с. 7].

Реальними прикладами можуть слугувати створення першої гімназії у Бахмуті (1872 рік), приміщення для якої було придбано на кошти Земства у купця Єфрема Демідова [3; 4], та відкриття першої гімназії в Маріуполі (1876 рік) завдяки ініціативі громадського діяча і педагога Феоктиста Хартахаєва – сподвижника Тараса Шевченка, вихідця з грецького села Чердаклі [5].

Слід зазначити, що гідні й відомі діячі ділового світу через меценатство і колекціонування творів мистецтва і старовинностей сприяли популяризації досягнень і подальшому розвитку освіти, культури, мистецтва та духовності. Їх діяльність, спонукувана власними художньо-естетичними запитами в створенні музеїв, галерей, бібліотек, набула широкого розмаху і стала загальним надбанням суспільства. Вони стимулювали творчу діяльність талановитих художників, підтримуючи їх матеріально. Окремі підприємці внесли значний вклад в розвиток мистецтва, духовності і культури України. Своєю меценатською діяльністю вони засвідчили розуміння високого призначення мистецтва і культури у житті суспільства [6].

Крім окремих осіб діяли й численні установи економічної-просвітницького характеру, що сприяли підтримці освіти, а також наукові товариства, котрі надавали сприяння освіті в області декоративно-прикладного мистецтва.

Діяльність окремих товариств, установ та меценатів у Катеринославській губернії в цілому сприяла не тільки розбудові освіти, а й розвитку ремесел, таких як гончарство, декоративний розпис, ковальська справа, набойна майстерність, паперове вирізання, розпис яєць тощо через залучення населення до своєї історії, традицій і культури. Таким чином відбувався розвиток як народного декоративно-прикладного мистецтва, так і професійного.

Виставки та з'їзди. На особливу увагу заслугове виставкова діяльність і робота з'їздів кустарної промисловості як важлива складова просвітницької роботи. Активізація ремісничого виробництва спричиняла виникнення конкуренції і стимулювала поліпшення якості виготовлених виробів. Пропаганді кустарних промислів сприяла просвітницька діяльність земств, яка здійснювалася шляхом їх участі в симпозіумах, з'їздах і виставках, будучи ефективною і динамічною формою пропаганди, завдяки готовності населення займатися кустарним промислом. Земство надавало допомогу в організації створення зразкових майстерень для кустарів.

Загальний підйом соціокультурного рівня життя і освіченості населення стимулював інтерес до мистецтв, а початок фабричного виробництва предметів декоративно-прикладного мистецтва зробило такі вироби доступними для широких мас публіки, що у свою чергу стимулювало проведення різних художньо-промислових і кустарно-промислових виставок.

Художньо-промислові і кустарно-промислові виставки мали різне значення, починаючи від приватних, повітових, губернських, обласних і закінчуючи всеросійськими і зарубіжними.

Художня інтелігенція Росії бачила в цих виставках можливість продемонструвати свій художній потенціал і позиціонувала їх як заходи, значення яких важко переоцінити. Виставки

давали уявлення про стан різних галузей промисловості, сільського господарства, освіти, науки і мистецтва. За наявності дефіциту інформаційно-технологічного обміну виставкова діяльність стимулювала поширення художніх ідей і прийомів обробки виробів, що впливало на рівень професійних знань майстрів декоративно-прикладного мистецтва, даючи їм можливість вивчати досягнення майстрів інших губерній, переймати їх досвід. Система заохочень стимулювала конкурентну боротьбу. Виставки мали велике просвітницьке і загальноосвітнє значення: під час проведення виставок читалися лекції, влаштовувалися відвідування виробництв і демонструвався процес виготовлення товарів, а також відбувалося знайомство з іноземним технічним і технологічним досвідом через презентовані закордонні зразки, отримуючи, таким чином, потрібну допоміжну інформацію. Виставкова діяльність підводила до думки про потребу в більш широкому поширенні художньої і декоративно-прикладної освіти.

Значною подією було майже одночасне відкриття двох виставок: художньо-промислової виставки в Одесі і Південно-російської обласної сільськогосподарської, промислової і кустарної виставки у Катеринославі. Художньо-промислова виставка в Одесі відкрилася 25 травня 1910 року на території Олександрівського парку. Одночасно з Одеської виставкою проходила Південно-російська обласна сільськогосподарська, промислова і кустарна виставка у Катеринославі. На виставках кустарного відділу було прийнято рішення організувати з'їзд кустарів, для з'ясування нагальних потреб південноросійських майстрів, зокрема обговорення проблем кустарного і промислового виробництва, з'ясування реального стану справ у цій сфері.

Досвід меценатської діяльності та просвітництва передової громадськості в сфері освіти і культури є актуальним і в наш час, коли одним з найважливіших умов входження України в загальноєвропейське співтовариство є гуманітарний розвиток суспільства, пов'язане з демократизацією соціальних інститутів, розвитком духовності, загальної культури, національних художніх традицій, які базуються на народній творчості.

«При вивченні художньої культури неможливо відокремити духовну, художню та обрядові діяльність від матеріального виробництва, підтвердженням цього є утилітарно-естетичний характер народного декоративно-прикладного мистецтва. Більшість дослідників народної культури вказують на селянське походження фольклору та декоративно-прикладного мистецтва. Спроби системного підходу до вивчення народного декоративно-прикладного мистецтва робилися багатьма дослідниками. Але дотепер не вирішені проблеми, пов'язані з визначенням меж народного мистецтва, яке розглядалося як селянське кустарне, проте все частіше в систему народної художньої культури включають три основні підсистеми: селянська творчість, кустарні художні промисли і міське народне мистецтво» [7, с. 108].

На тлі загального економічного підйому декоративно-прикладне мистецтво Катеринославщини несло в собі риси самобутності і традицій народу. Економічні та соціокультурні умови утворилися такі, що активно сприяли бурхливому розвитку декоративно-прикладного мистецтва на Катеринославщині, починаючи з другої половини XIX століття. У цей період по-новому осмислювалися роль і значення цього мистецтва, покликано задовольняти життєві і естетичні потреби людей, впроваджувати художню культуру в побут і свідомість широких народних мас. Зокрема, на Катеринославщині у другій половині XIX – на початку XX століть розвивалися такі види декоративно-прикладного мистецтва як гончарство, кування по металу, вишивка, ткацтво, розпис яєць, різьблення по сольовому каменю тощо.

Висновки. Для поліпшення якості відповідної продукції виникла потреба у кваліфікованих кадрах, що спричинило розширення мережі навчальних закладів, здатних готувати фахівців у декоративно-прикладній галузі. Завдяки художній освіті з декоративно-прикладним ухилом, яка стала обов'язковою і невід'ємною складовою освітнього процесу навчальних закладів різних типів і різного підпорядкування, відбувся бурхливий розвиток художніх промислів на Катеринославщині у другій половині XIX – на початку XX століть на принципах, заснованих на глибокому історичному корінні.

Список використаної літератури

1. Ивенина Т. А. Система культурно-просветительных организаций и учреждений в дореволюционной России (1859-1917 гг.): дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.02 / Т. А. Ивенина ; Московский государственный педагогический университет. – М., 2004. – 552 с.
2. Примаченко П. А. Русский торгово-промышленный мир / П. А. Примаченко. – М. : Планета, 1993. – 336 с.
3. Николаева Т. М. Внесок підприємців в освітньо-культурний розвиток України (остання третина XIX – початок XX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Т. М. Николаева ; Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2005. – 20 с.

4. Григорьев Е. И. Возрождение народной художественной культуры – миф или реальность? / И. Е. Григорьев // Мир науки, культуры, образования, 2009. – № 2(14) – С. 107 – 112.
5. Отчет Екатеринославского губернатора за 1872 г. – Ф. 1287. – Оп. 43. – Д. 450.
6. Статистические сведения о г. Бахмуте за 1872 г. – РГИА. – Ф. 1284. – Оп. 69. – Д. 186.
7. Худякова І. І. Внесок греків у розвиток освіти в Україні у ХІХ ст. / І. І. Худякова // Нова доба: Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних наук : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/65.pdf>.

References

1. Ivenina, T. A. (2004). *System of Cultural and Educational Organizations and Institutions in pre-revolutionary Russia (1859–1917)*. (Doctor of Science dissertation). Moscow: Moscow State Pedagogical University (in Russ).
2. Primachenko, P. A. (1993). *Russian Commercial and Industrial World*. Moscow: Planet (in Russ).
3. Nikolaeva, T.N. (2005). Contribution of Entrepreneurs in the Educational and Cultural Development of Ukraine (the last third of the nineteenth – early twentieth century) (Ph.D dissertation), *Thesis*. Cherkassy: Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy.
4. Grigoryev, E. I. (2009). Revival of Folk Art Culture – Myth or Reality? *World of Science, Culture, Education*, 2(14), 107–112.
5. Report Ekaterinoslav Governor for 1872–1287. *Fund 1287. Inv. 43. Case 450*.
6. Statistical Information on Bakhmut for 1872. *RSHA. Fund 1284. Inv. 69. Case 186*.
7. IKhudyakova, I. I. (2015) *Greek contribution to the development of education in Ukraine in the XIX century*. Retrieved 08/12/2015, from <http://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/65.pdf>.

VAHOVSKIY Leonid Tsezarevych,

Doctor in Pedagogy, Professor, director of Institute of History, International Affairs and Social-and-Political Sciences, Taras Shevchenko National University at Luhansk

e-mail: vakhovsky@list.ru

DEVELOPMENT OF ARTISTIC TRADES IN KATERYNOSLAV IN CONDITIONS OF ECONOMIC AND SOCIAL-AND-CULTURAL PRESENTATION OF THE REGION (SECOND HALF OF XIX – BEGINNING OF XX CENTURIES)

Summary. *Introduction. In the second half of XIX - early XX centuries Katerynoslav region, a part of Russian empire, has undergone a number of significant changes in the economic and socio-cultural management system, in connection with the abolition of serfdom. Zemstva, whose activities had a great impact both on the development of Ukrainian national educational system as a whole, and on the development of arts and crafts in particular, made a great contribution in the development of economic and socio-cultural processes.*

Developing industry required an inflow of skilled personnel and enjoyed the new challenges in the field of education of people. At the forefront of solving the problem came public education. In 1895, for the first time the question of the need for the introduction of universal primary education in the country was raised.

Exhibition activity and the work of congresses of cottage industry as an important component of the educational work influenced the development of arts and crafts. Activization of handicraft production gave rise to appearing competition and improving the quality of manufactured products. Educational activities of zemstva, which were carried out by means of their participation in symposia, congresses and exhibitions, promoted propaganda of crafts. Those educational activities were effective and dynamic forms of propaganda due to the willingness of population to engage in handicrafts. Zemstvo assisted in organizing the creation of model workshops for handicraftsmen.

It should be noted that worthy and well-known figures of the business world through patronage and collecting pieces of art and antiquities helped to popularize the achievements and further development of education, culture, art and spirituality. Their activities that was encouraged by their own artistic-and-aesthetic needs in the creation of museums, galleries, libraries acquired widespread sweep and has become the common property of people. They stimulated the creativity of talented artists, supporting them financially. So, some entrepreneurs have made a significant contribution in the development of art, spirituality and culture of Ukraine. By their philanthropic activities they have shown an understanding of the high purpose of art and culture in the life of society.

A new way of understanding the role and importance of art was suggested at that period. Art was designed to meet the vital and aesthetic needs of people, to introduce artistic culture in everyday life and consciousness of masses. So, in Katerynoslav region in the second half of XIX - early XX centuries such types of arts and crafts like pottery, forging metal, embroidery, weaving, painting eggs, carving salt stone and others developed.

Due to artistic education with arts and crafts bias, which has become an obligatory and integral part of an educational process in educational establishments of different types and different subordination, the rapid development of arts and crafts in Katerynoslav region in the second half of XIX - early XX centuries on the principles which have deep historical roots took place.

Key word: *artistic trades, charity and patronage, exhibitions and congresses, economic and social-and-cultural development, artistic education.*

Одержано редакцією 25.02.2016
Прийнято до публікації 26.02.2016